

Wat is kant? Wat is passement?

Frieda Sorber

1. Kant

Kant is in oorsprong een smalle randversiering, iets wat aan de kant van een voorwerp aangebracht wordt ter versiering. Het woord kreeg allicht op het einde van de zestiende eeuw zijn huidige nauwere omschrijving. Kant werd in de zeventiende eeuw gebruikt voor textielstructuren die ofwel gevlochten zijn op een kantkussen, ofwel met naald en draad vervaardigd. Beide structuren ontstonden op het einde van de vijftiende of in het begin van de zestiende eeuw. Hoogstwaarschijnlijk werden beide technieken ontwikkeld omdat men er in Europa meer en meer behoefte aan had om linnengoed en lingerie met opengewerkte tussenzetsels en randen te versieren.

In de oudere literatuur wordt het ontstaan van de naaldkant meestal aan Italië toegeschreven, dat van de kloskant aan Vlaanderen. Maar zo eenvoudig is het allicht niet. Voor het onderzoek naar de wortels van de kant zijn zeker nog niet alle bronnen aangeboord. Wel zeker is dat rond 1550 de eerste gedrukte patroonboeken voor het maken van kloskant verschenen (Italië, Zwitserland). In dezelfde periode komt in Vlaamse archieven het woord *breynaet* voor. Martine en Catherine Plantin lieten in en rond Antwerpen, voor kant- en linnenhandel smalle stroken *breynaet* vervaardigen. Dit gebeurde op een kussen en er kwamen klossen en spelden aan te pas. Breien had in deze periode de betekenis van vlechten. De zussen Plantin lieten hiernaast linnengoed borduren. Ook werden kragen en manchetten gepareld en gestipt. Deze termen verwezen ongetwijfeld naar picotversieringen gemaakt met naald en draad. Het ging hier nog om borduurwerk, want linnenweefsel vormde de drager van het naaldwerk.

Uit de archieven is het niet duidelijk op te maken wanneer de stap naar naaldkant gezet werd. Op een bepaald moment ging men echter de drager van linnen, die vaak bijna volledig werd weggeknipt bij het borduren, vervangen door een tijdelijke steun. Een methode bestond uit het vasthechten van een raster van gevlochten koordjes op een drager van stof of perkament. Alle borduursteken werden gehecht aan die koordjes. Als het werk af was, verwijderde men de draden waarmee de koordjes op de drager gehecht zijn. Het afgewerkte stuk bestond uit borduursteken en koordjes. Deze methode is tot in de twintigste eeuw bewaard gebleven voor het zogenaamde *puncetto* borduurwerk uit Italië.¹

Voor de klassieke naaldkant worden draden vastgehecht op een tijdelijke drager, meestal een laag papier op een dubbele laag stof. Het borduurwerk wordt vastgehecht aan de draden, die meestal de omtreklijnen van de motieven volgen. Na voltooiing trekt men de beide stoflagen van de drager uit elkaar om de naaldkant los te maken.

Zowel naald- als kloskant waren in de beginperiode smalle boordjes met opengevoerde motieven. Al in de zestiende eeuw werd geëxperimenteerd met grotere stukken, maar vooral in de zeventiende eeuw voltrok zich een zeer snelle evolutie. De stroken werden breder – soms werden zelfs voorwerpen volledig uit kant gemaakt – en de motieven evolueerden van geometrisch naar floraal en soms zelfs figuratief.

Voor beide technieken ontwikkelden Italië, Vlaanderen en Frankrijk zich internationaal tot toonaangevende gebieden, een situatie die tot in de twintigste eeuw is blijven bestaan. Typerend voor de kloskant in de zeventiende eeuw was een dubbele evolutie. De behoefte om bredere stroken te maken, resulteerde enerzijds in het gebruik van meer klossen (kloskant met doorlopende draden). In de achttiende en negentiende eeuw waren aantallen van driehonderd tot meer dan duizend klossen niet uitzonderlijk. Een andere evolutie was die naar kant waarbij de motieven afzonderlijk geklost werden met een relatief klein aantal klossen (kloskant in delen). Tijdens het werken draaide de kantwerkster het kussen naar gelang de richting van het motief. Motieven werden tijdens het werken met spijlen of mazen aan elkaar gehecht. In Vlaanderen specialiseerden Brussel en Oost-Vlaanderen zich in de kloskant in delen. Antwerpen, Mechelen, Binche en het Noordfranse Valenciennes werden de centra voor kloskant met doorlopende draad.

Beide kantsoorten kenden in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw een zeer grote evolutie, waarbij wel opvalt dat alle technologische kenmerken reeds aanwezig waren in het begin van de zeventiende eeuw. In de loop van de zeventiende eeuw werd het gebruikte vlasgaren langzamerhand fijner. Mazen gingen de rol van spijlen overnemen als verbindend element tussen de motieven. In de achttiende eeuw werd de tekening verder verlevendigd door een grote verscheidenheid aan siermazen, die in de beste voorbeelden het kantornament een dieptewerking verlenen, te vergelijken met een grisaille.

Klos- en naaldkant werden al in de zeventiende eeuw ook in vrijwel alle andere Europese landen gemaakt en soms ver daarbuiten. De Spanjaarden introduceerden kloskant in de zogenaamde *obrajés*, werkplaatsen in Peru, waar de Indiaanse bevolking verplicht aan het werk gezet werd. Vele Aziatische en Afrikaanse gebieden maakten kennis met klos- of naaldkant naargelang de westerse invloed toenam. Vooral de missionering zorgde voor een snelle verspreiding in de negentiende eeuw. Kant naar Westers model werd in de eerste plaats als werkverschaffing gezien. De productie werd meestal in een westerse context gebruikt. Maar sommige volkeren introduceerden kant met enthousiasme in hun traditionele kledij. De

Minangkabau uit Sumatra gingen in het begin van de twintigste eeuw hun met gouddraad doorweven sjaals en hoofddoeken afwerken met in gouddraad geklost kant. Smalle kloskant in veelkleurige zijde kwam op het einde van de negentiende eeuw soms voor ter versiering van Chinese kledij.

In de negentiende eeuw zou het begrip kant echter een deel van zijn specificiteit verliezen. Reeds in de achttiende eeuw werd in Engeland en Frankrijk op breimachines geëxperimenteerd met ajourstructuren die kant moesten imiteren, Vanaf ongeveer 1807 kwam machinaal vervaardigde tule op de markt. Tule bootste de gekloste maas van Rijselse en Chantilly-kloskant perfect na. Aanvankelijk werd op tule geborduurd om kant te imiteren. Dit leidde onder andere in Ierland en Vlaanderen tot een bloeiende huisnijverheid. Maar al snel ging men in Engeland en Frankrijk ook machines ontwikkelen waarbij een jacquardmechanisme het mogelijk maakte om motieven te programmeren in een machinaal vlechtwerk. Rond 1840 waren van vele kloskantsoorten al zeer goede machinale imitaties op de markt. De gelijktijdige ontwikkeling van borduurmachines – hier was Zwitserland toonaangevend – openden de weg naar machinale imitaties van naaldkant en sommige soorten kloskant. Rond 1880 kwamen de eerste experimenten met het machinaal borduren op een tijdelijke drager, die nadien weggeëst wordt. Hierbij werd katoen chemisch behandeld zodat de tijdelijke drager door hitte verkoolde en verpulverde, ofwel borduurde men met katoen op een dunne wollen of zijden stof, die door nabehandeling met een sterke loog oploste.

Naast al die machinale imitaties kreeg de klos- en naaldkant ook de concurrentie van opengewerkte randjes in allerlei handwerktechnieken als haak- en breiwerk, frivolité en macramé, waarvoor de werktekeningen en beschrijvingen in ontelbare damestijdschriften worden aangeboden. Het woord kant dekte een steeds grotere lading aan technieken en voorwerpen.

2. Passement

Passement is de term die in vele Europese talen gebruikt wordt om zowat alle randversieringen aan te duiden die in het interieur en de kledij, zelfs bij vervoermiddelen en dieren werden en worden toegepast. Passement is een toegevoegde waarde die de rand van een object versiert en die soms zelfs een eigen leven gaat leiden, bijvoorbeeld de kwast aan het koord waarmee een overgordijn geopend en gesloten wordt.

Passement, heeft in het tweede kwart van de twintigste eeuw een slechte naam gekregen. Stromingen als constructivisme en de Art Deco predikten de suprematie van de zuivere lijn en vorm. Al wat die lijn verzachtte of verdoezelde was taboe. Het passement verloor zowel in de kledij als in het interieur zijn bestaansrecht. Maar zowel in de meeste niet-westerse culturen als in het westerse verleden was passement vaak het element bij uitstek dat een voorwerp zijn rijkelijke en decoratieve

afwerking gaf. En het was niet ongewoon dat het passement, net zoals de kant, duurder betaald werd dan het voorwerp zelf.

Onder de noemer passement zijn heel veel randafwerkingen en technieken te vatten. Galons en linten zijn passement, maar ook franjes en een grote waaier aan afzonderlijke sierelementen zoals pomponnen, kwasten, sierknopen. Al die voorwerpen vonden ontelbare toepassingen in de aankleding van meubels, kussens, behangsels, voorhangen, gordijnen, in de ambtskledij van geestelijken, magistraten en militairen, in de modieuze kledij van dames en heren. Maar passement speelde ook een onontbeerlijke rol bij het uitmonsteren van rijtuigen en het optuigen van paarden en andere rijdieren. Bij het maken van passement kwamen allerlei grondstoffen te pas. Alle textielvezels kwamen in aanmerking, soms in ongebruikelijke combinaties, maar ook metaaldraden, papier, karton, hout, kralen, parels en soms zelfs edelstenen.

In weinig ambachten werden zoveel verschillende vaardigheden gecombineerd. Passementmakers deden beroep op een breed scala aan vlecht-, knoop-, weef- en naaldtechnieken. Voor onderdelen van het ambacht deed men beroep op houtdraaiers. In passementateliers was vaak een minutieuze kennis van het koorddraaien aanwezig.

Zowel het passement uit het westen als dat uit vele niet westerse culturen (met name de Arabische en de Ottomaanse wereld en uit China) is vaak van een verbluffende complexiteit. Toch wordt passement bij het bestuderen van textiel vaak nauwelijks onderzocht.

Noten

1 *Anchor Manual of Needlework* (Boston z.d.) 264.